

Antoni Gaudí i l'arqueologia del Camp de Tarragona

Jaume Massó Carballido
Fill Adoptiu de Constantí

Resum: A partir d'un text memorialístic d'Eduard Toda publicat el 1936, sobre les seves activitats juvenils amb Antoni Gaudí, s'identifica un dels llocs que visitaren als anys seixanta del segle XIX, concretament les restes d'un forn ceràmic situat a les ruïnes de la vil·la romana de la Buada, i es resumeix la historiografia sobre aquest jaciment arqueològic encara existent al terme de Reus. També s'esmenten les inversemblants especulacions contingudes en dos llibres editats l'any 2001 sobre l'arquitecte Gaudí, que pretenen unes altres suposades visites a indrets o monuments de la ciutat i de l'entorn de Tàrraco encara no descoberts o excavats en aquella època.

Paraules clau: Antoni Gaudí, Eduard Toda, arqueologia i arquitectura, forn ceràmic de la vil·la romana de la Buada (Reus), monuments de Tàrraco (Tarragona), mosaic paleocristià de Centcelles (Constantí).

Resumen: A partir de un texto memorialístico de Eduard Toda publicado en 1936, sobre sus actividades juveniles con Antoni Gaudí, se identifica uno de los lugares que visitaron en los años sesenta del siglo XIX, concretamente los restos de un horno cerámico situado en las ruinas de la villa romana de La Buada, y se resume la historiografía sobre este yacimiento arqueológico aún existente en el término de Reus. También se citan las inverosímiles especulaciones contenidas en dos libros editados en el año 2001 sobre el arquitecto Gaudí, que pretenden otras supuestas visitas a parajes o monumentos de la ciudad y del entorno de Tàrraco aún no descubiertos o excavados en aquella época.

Palabras clave: Antoni Gaudí, Eduard Toda, arqueología y arquitectura, horno cerámico de la villa romana de La Buada (Reus), monumentos de Tàrraco (Tarragona), mosaico paleocristiano de Centcelles (Constantí).

El dia 21 de juny de 1936, poques setmanes abans del començament de la guerra Civil, el diari barceloní *El Matí* publicava un molt interessant «Suplement d'Homenatge a Antoni Gaudí» (amb motiu del desè aniversari de la mort de

l'arquitecte), que incloïa una destacada col·laboració d'Eduard Toda i Güell (Reus, 1855 - Poblet, 1941) en què aquest patrici reusenc evocava la seva relació juvenil amb l'amic desaparegut: «Records d'Antoni Gaudí a Reus, fins l'any 1870». Aquell article de Toda, un text memorialístic (amb unes quantes confusions incloses) però difícilment prescindible, és citat sovint en la bibliografia gaudiniana i pobletana, tot i que gairebé sempre de segona mà (i de vegades fent veure que s'ha consultat directament). Faig constar que he fet servir la fotocòpia completa, d'aquest suplement, que es conserva a la biblioteca del Centre de Lectura de Reus.

Toda hi descriu succintament la intensa relació mantinguda –a dintre i a fora de l'aula– amb el mateix Gaudí (Reus, 1852 - Barcelona, 1926) i amb el futur cirurgià Josep Ribera i Sans. Sis anys abans, el 1930, Toda ja n'havia parlat en l'opuscle que va editar en record d'aquest altre company, *El doctor Josep Ribera y Sans* (imprès a Barcelona tot i esmentar a la portada el «Castell de Sant Miquel d'Escornalbou»). Ribera, d'origen reusenc, va néixer a Tivissa l'any 1852 i va morir a Madrid el 1912; doctorat l'any 1878, va exercir els càrrecs de director de l'Hospital del Niño Jesús i de catedràtic de patologia quirúrgica, ambdós a Madrid.

Toda recordava, així, l'any 1936, una curiosa faceta del jove Gaudí:

La nostra vida comuna escolar fou bastant variada. He de dir, en primer lloc, que els tres nois érem bons deixebles, en opinió dels professors [...]. Però en les nostres aficions particulars variàvem sovint. Mentre a Ribera i a mi ens encantava fer versos, o prosa que creïem literària, mai no veiérem Gaudí escriure'n ni una ratlla. Quan volíem excursionar per les belles torreneres i enfonsats camins dels voltants de Reus, en busca de llocs evocadors dels nostres sentiments romàntics, Gaudí preferia millor anar a les ruïnes dels forns romans del camí de Monterols, a l'aqüeducte dels capellans, a recons, en fi, on l'art dominés la naturalesa.

UN JACIMENT ARQUEOLÒGIC REAL

Tot i que la referència geogràfica que ens dona aquest text no és massa precisa (Toda escrivia uns setanta anys després dels fets), no dubto a identificar «les ruïnes dels forns romans del camí de Monterols» amb les restes existents –encara avui– a la partida reusenca de la Buada (dita també de l'Espluga Pobra). Aclareixo que el mot «buada» equival –com molt bé va descriure Joan Coromines al seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, editat l'any 1981– a volta o cúpula i també a arcada, i que és un «mot molt estès antigament sobretot en els Pirineus, i encara usat en el Rosselló i a les Illes (ací per a una cambreta amb volta dins del forn)».

En altres llocs i en diferents ocasions he parlat a bastament de les romanalles d'aquesta antiga terrisseria, conservades –en condicions prou precàries i preocupants– al bell mig del marge d'una finca situada molt a prop del poble de

Castellvell del Camp.¹ Actualment és l'únic exemple visible d'un forn romà a terme de Reus, després que les restes de la partida del Roquís fossin tapades ja fa uns quants anys. Es tracta d'una obra senzilla però resistent (tot i que actualment en un estat molt precari), de planta rectangular, amb un muret central i dos de laterals que suporten dues bateries d'arcs que, al seu torn, sostenen el garbell foradat sobre el qual es posaven els materials a cuire. L'estructura fou bastida amb toves (cuites i recremades pel mateix funcionament del forn) i formava part d'una terrisseria en què es fabricaven materials ceràmics, especialment contenidors (àmfors vineres i probablement gerres) i elements per a la construcció (tègules, ímbrices, etc). La part que en queda correspon a la del fons de la cambra inferior, car s'ha perdut la zona de la boca i només es poden apreciar –a terra– les restes arranades de la part central. Les dues arcades visibles han fet pensar (i escriure, equivocadament) a més d'un estudiós que eren dos forns (un al costat de l'altre) i no un de sol (de doble arcada). No és estrany, doncs, l'esment plural de Toda. En tot cas, era una prou interessant i pràctica mostra d'arquitectura antiga que va captar l'atenció preprofessional del jove Gaudí, més atret –com diu Toda– per les obres de l'home que per les de la natura.

He pogut recollir un nombre considerable de notícies bibliogràfiques sobre la terrisseria romana de la Buada, a part de la ja esmentada. Quant a la data de publicació, la més antiga té cent trenta-quatre anys i una curiosa relació amb el repetidament citat Toda. El 14 de març de 1886, el periòdic de l'Associació Catalana de Reus, *La Veu del Camp* (any II, núm. 22, pàg. 195), informava sobre la donació feta al Museu de l'entitat, per part «de don E. T.», de «varios trossos d'ánfora trobats prop d'aquesta ciutat» [sic]. No cal ser un èmul del nostre admirat Sherlock Holmes per a saber qui s'amagava rera les inicials suara esmentades (Toda fou un dels primers i més distingits membres de l'Associació) ni per a deduir quina era la probable procedència d'aquells fragments d'àmfora.

Una altra referència interessant és la del filòleg Miquel Ventura, publicada a la *Revista del Centre de Lectura* (èp. II, núm. 38, pàg. 158) el 15 de setembre de 1902, en un article dedicat a l'anàlisi etimològica de «Lo nom de Reus». Ventura hi deia, de passada, que «avui encare per la banda de Castellvell s'hi conserven marges, ponts i enrunes d'un forn romà». Les notícies es multipliquen durant la segona dècada del segle XX, sobretot arran de les recerques portades a terme en el jaciment per l'Agrupació Excursionista de Reus. Així, si més no, citen el(s) forn(s) de la Buada autors com Artur Masriera (1912), Ricard Ferraté (1915), Joan Ferraté (1918), Jaume Fort (1919) i Salvador Vilaseca (1920). Aquest últim, en un dels seus primers treballs de temàtica arqueològica, «Petites addicions a la història de la Tarragona romana» (*Revista del Centre de Lectura*, èp. III, núm. 15, 1 de setembre de 1920, pàgs. 270-271), publica la primera fotografia que coneixem del forn, aleshores mig colgat de terra i situat «en el marge d'una vinya». Val a dir que Vilaseca encara creia que es tractava de dos forns «en engrallat», però almenys va saber identificar –força encertadament– el tipus de material que

¹ Vegeu, per exemple, els meus articles «El forn romà de l'Espluga Pobra de Reus», *Actualitat de Reus*, núm. 47, 27 de desembre de 1983, pàg. 7; «Arqueologia i toponímia. Un topònim suggerent: la Buada», *Reus Comarcal*, any I, núm. 1, febrer-març de 1986, pàg. 9, i «Pregó de la festa major de Castellvell del Camp», *Reus Digital*, 8 d'agost de 2019.

s'hi fabricava: «la ceràmica [...] és [...] quasi sempre del tipus grosser, ordinari, de la nostra terra. Hi abunden tègules, ímbrices, plats i cantis de varies formes [sic], ribelles, fragments de grans gerres, hídries, urnes, pondus, etc». D'entre aquests fragments, Vilaseca en va recuperar un, corresponent a una àmfora, que conservava l'empremta d'un segell de terrisser (també fotografiat, tot i que invertit, en la làmina que il·lustra el seu article de 1920). Més endavant, l'any 1947, va regalar-lo al Museu que dirigia. Com a curiositat, podem esmentar també que durant la fase prèvia a la inauguració del Museu de Reus, pels volts de 1933, hom va pensar seriosament en desmuntar les restes del forn i reconstruir-les a les dependències de cal Rull (segons les notes de Pere Rius, aleshores conservador del Museu Municipal).

Vilaseca tornà, de temps en temps, a visitar aquest jaciment romà, tot i que estava massa allunyat cronològicament dels seus principals interessos científics (centrats en l'estudi de la prehistòria). Els anys 1952 i 1953, per exemple, formà part del grup de la Secció Excursionista del Centre de Lectura que va anar a veure l'indret. L'última intervenció destacable de Vilaseca, pel que fa al forn de la Buada, és dels anys 1965-1967 i té una relació directa amb el text de Toda que he citat al començament.

El 28 de maig de 1965, l'arquitecte Cèsar Martinell i Brunet va escriure a Salvador Vilaseca, director del Museu de Reus, una carta en què li deia, entre altres coses:

Encara estic amb la biografia de Gaudí que desgraciadament (afortunadament) surten coses noves que ho entretenen, però m'he fet el propòsit d'enllestir-ho abans de l'istiu [sic]. / M'interessen de Vós, de moment, dues coses: / 1ª Si trobeu inconvenient a que publiqui als apèndixs documentals el «manuscrit» que em vau fer transcriure, del Museu. / 2ª Si seria possible tenir alguna foto de les ruïnes de forns romans del camí de Monterols o dels «capellans» (és el mateix?) on Toda diu que de nois anaven a passeig i escriure poesies romàntiques. Em plauria donar aquesta evocació gràfica de l'adolescència de Gaudí. Em diu l'amic Torrell que d'això potser en tingui alguna cosa Prunera. / De la 1ª us agrairia una resposta seguida per tal de fer copiar o no dit manuscrit. / La qüestió de les làmines té una mica més d'espera.

Val a dir que Martinell ja havia esmentat «las ruinas de los hornos romanos del camino de Monterols» en un treball publicat en el tom I del *V Certamen del Centre de Lectura de Reus*, l'any 1952: «La raíz reusense en la obra de Gaudí» (pàgs. 271-299).

Vilaseca va aconseguir les fotos (fetes expressament) que li demanava Martinell i les hi va trametre poc després (en diverses cartes de Martinell a Vilaseca, conservades al Museu de Reus, es parla d'aquesta qüestió). Martinell en va seleccionar finalment una, que va aparèixer en el seu llibre *Gaudí. Su vida, su teoría, su obra*, publicat a Barcelona l'any 1967 (pàg. 18), amb aquest peu: «Restos actuales de uno de los hornos de alfarería romanos, en las cercanías de Reus, que Gaudí gustaba de visitar en su adolescencia». Martinell va retornar a Vilaseca l'original de la fotografia, que també es conserva actualment en l'arxiu d'aquest Museu.

En el mateix llibre, Martinell esmenta –d’una manera assenyada– els monuments que Gaudí i qualsevol altre visitant coetani podien haver vist a la veïna ciutat de Tarragona i a les seves proximitats (pàg. 18):

Le atrae Tarragona [...]; recorre las murallas llamadas *ciclópeas*, las ibéricas y romanas [*sic*], de tonalidades doradas; el castillo de Pilato, la capilla de San Pablo; más lejos la torre de los Escipiones y el arco de Bará y más cerca el acueducto romano, «del Diablo», y las antiguas fortificaciones de Salou, ya junto a Reus.

La relació entre Vilaseca i Martinell venia de molt abans (de fet, la primera notícia que en tinc, d’aquesta relació, procedeix precisament d’Eduard Toda i la trobo en una carta a Vilaseca datada l’any 1927). Els contactes van sovintejar a partir de 1930 (Vilaseca es va fer soci dels «Amics de l’Art Vell» quan Martinell n’era el secretari), però l’amistat es va reprendre i es va consolidar a partir de 1949 i es va mantenir ferma i constant fins a la mort de Martinell l’any 1973, tal com demostren les cartes que trameté aquest últim i que Vilaseca guardà curosament. Als últims anys de l’amistat correspon l’encàrrec, fet a Martinell per Vilaseca (com a president de l’Associació d’Estudis Reusencs), d’escriure el llibre *L’arquitecte Gaudí*, que veuria la llum de manera pòstuma (l’any 1979) i en el qual es reproduïx (pàgs. 25-26) un fragment de l’article que Toda havia publicat el 1936.

ENTRE LA REALITAT I LA FANTASIA: DOS EXEMPLES BIBLIOGRÀFICS

L’any 2001 es van presentar públicament i amb un bon ressò mediàtic les versions catalana i espanyola d’una de les moltes biografies de Gaudí, aquesta preparada especialment per al mercat internacional. Es tractava del volum *Antoni Gaudí*, de l’holandès Gijs van Hensbergen. Quan el vaig començar a llegir, atret per la curiositat d’un llibre com aquest, escrit per un autor que «se ha convertido en uno de los mayores expertos en la vida y la obra d’Antoni Gaudí» (segons l’edició catalana del diari *El Mundo*, del 27 de març de 2001), em va decebre per la diversitat d’errors i imprecisions que hi vaig anar trobant. Potser és un defecte meu, però se’m fa molt difícil d’acabar de llegir un llibre que d’entrada se m’apareix tan mancat de rigor. El senyor Hensbergen, que va visitar personalment molts dels indrets gaudinians de Reus i de Riudoms i que va criticar les «llicències poètiques» d’altres autors (pàg. 42), va forçar un pèl massa determinats aspectes complementaris de la seva *biografia* de Gaudí. En d’altres –simplement– ha tirat pel dret, com quan fa referència a les exploracions juvenils que suposadament van fer Gaudí, Toda i Ribera (a la mateixa pàg. 42):

Van intentar seguir el rastre, mentre visitaven els forns romans, de les suposades restes paleolítiques a Bugar [*sic*]. Van buscar un cementiri de l’edat del bronze situat a Boella [*sic*] i, fora de la ciutat emmurallada de Montblanc, van parar a l’església romànica de l’Alcover: la Sang.

Les restes del forn ceràmic de la vil·la romana de la Buada (Reus), als anys noranta del segle XX. Fotografia de Jaume Massó.

Si sembla del tot probable –d’acord amb el testimoni tardà de Toda– que Gaudí conegués les restes d’una terrisseria romana situada a les rodalies de Reus (la de la vil·la de la Buada), és totalment inversemblant que explorés els jaciments arqueològics de la Boella i del Brugar (citats pel senyor Hensbergen d’una manera molt confusa, tipològicament i cronològicament), que es van localitzar (i estudiar –precisament– per Salvador Vilaseca) als anys quaranta i seixanta del segle XX. Fins i tot esmenta la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona, un espai monumental que es va començar a posar al descobert tres anys abans de la mort de Gaudí, a més d’altres edificis o monuments antics poc o gens visitats aleshores (pàgs. 42-43):

La visita més excitant dels tres nois va ser a Tarragona, plena de restes romanes. Disposava d’un amfiteatre, una plaça coberta per fer-hi el mercat, banys termals, un circ, nombrosos temples i l’únic fòrum de tot Catalunya. / Tarragona era per ella mateixa una mostra exhaustiva de la història de l’arquitectura nacional, on destacaven la necròpolis paleocristiana, estructures visigodes simples [sic] i elements romànics, tot plegat coronat per la catedral gòtica de Santa Maria.

Recomano al lector que compari aquest text amb el que he transcrit més amunt de Martinell i que consulti –pel que fa a la història dels monuments– la guia de *Tàrraco* editada pel Museu d’Arqueologia de Catalunya, per exemple.

També del primer any del segle XXI és la «biografia joven» (sic) *Antoni Gaudí, un arquitecto genial* (primera edició, 2001), signada per Josep M. Tarragona i

Clarasó, que ens aporta més referències sobre les qualitats arqueològiques *extraordinàries* del jove Gaudí, que hem d'afegir a les citades per van Hensbergen. En el capítol 2 d'aquesta biografia novel·lada, Josep M. Tarragona donava una curiosa versió de les activitats d'excursionisme científic juvenil a què es dedicaven Gaudí i els seus companys Ribera i Toda, a partir de l'article publicat al diari *El Matí* l'any 1936 (un article que –per cert– és citat malament a la pàg. 229). Com que el senyor Tarragona desconeixia –en el moment de redactar el seu llibre– on eren exactament «los hornos romanos» que tan agradaven Gaudí (pàg. 14), els situà –ben graciosament– a prop de Centcelles. En la narració, els tres excursionistes aprofiten l'avinentsa (literària) per a visitar el gran monument constani-nenc (pàgs. 16-17):

Los tres amigos llegan a los hornos romanos. Antoni saca su bloc y dibuja los pedazos de cerámica que Eduard recoge para su colección [...]. El antiguo mausoleo romano es usado como granero por los campesinos de la zona. Los amigos entran y buscan con la mirada, por encima de las balas de paja [*sic*], los mosaicos de la cúpula. ¡Ahí están! Rotos por el paso del tiempo, cubiertos del polvo de dieciocho siglos [*sic*], pero brillantes de colorido y de forma.

Increïble! La mirada dels ulls de Gaudí, gràcies a la imaginació –en aquest cas, excessiva– de J. M. Tarragona, travessa amb tota facilitat el trespol aleshores existent dins l'edifici i fins i tot l'arrebossat de guix que en aquell moment cobria el mosaic paleocristià (que, per cert, és de mitjan segle IV i *només* té setze segles i mig d'antiguitat)... I no només això, sinó que el jove Gaudí ja considera –del tot

Centcelles, al començament del segle XIX. Dibuix preparatori (no inclòs a l'edició) per al *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, d'Alexandre de Laborde. © Biblioteca de l'Institut National d'Historie de l'Art (Paris).

prematurament– el monument un «mausoleo» i copia «los mosaicos» en el seu quadern (perdut per a la ciència!), quan encara faltaven uns quants anys per al seu descobriment (1877)² i –és clar– molt abans dels primers estudis arqueològics. Val a dir que el senyor Tarragona va rectificar sàviament aquest capítol del seu llibre en edicions posteriors³ i que, a part d'aquesta primera biografia novel·lada, ha publicat altres obres molt ben documentades sobre el personatge, com *Gaudí, l'arquitecte de la Sagrada Família* (2016), en què repassa la vida del geni reusenc amb força detall però sense especulacions literàries.

No estic en condicions de definir –a partir de les escasses dades reals que conec– quin podia ser l'abast dels coneixements de Gaudí sobre l'arqueologia en general i sobre la del Camp de Tarragona en particular i quina importància o influència van tenir, de fet, en la seva formació o activitat professional posterior. Però em sembla que no podem donar per suposades segons quines coses i que cal contextualitzar correctament les hipotètiques activitats juvenils de Gaudí, si no volem caure en la fabulació o l'hagiografia.

² Vegeu el meu article “El descobriment de les pintures i del mosaic de la cúpula de Centelles, l'any 1877, segons una carta d'Antoni Soler”, *Estudis de Constantí*, núm. 8 (1992), pàgs. 59-70.

³ Vegeu J. M. Tarragona, *Antoni Gaudí, un arquitecto genial*, quarta edició, Barcelona: Casals, 2011, pàgs. 14-18, en què es fa esment al forn romà de l'Espluga Pobra i se suprimeix la referència a Centelles, a més de citar –a la pàg. 219– una primera versió de l'article revisat que ara esteu llegint i que vaig publicar a la *Revista del Centre de Lectura* (Reus), setena època, núm. 1, quart trimestre de 2001, pàgs. 19-22.